

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÜZERİNE

MAKALELER

RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0181
Edebiyat: 042

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÜZERİNE MAKALELER
RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI

Hazırlayan
Abdullah Uçman

Proje Editörü
Ömer Uzunağaç

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Dr. Şaban Bıyıklı

Son Okuma
Mehmet Arıkan

VakıfBank Kùltür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2022

ISBN 978-625-7447-56-0

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.

Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi

B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul

Telefon: 0212 354 3000

Sertifika No: 46403

1. Baskı: Kasım 2022

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÜZERİNE MAKALELER

RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI

HAZIRLAYAN
ABDULLAH UÇMAN

RIZA TEVFIK BÖLÜKBAŞI

1869 yılında babasının kaymakamlık yaptığı Edirne'ye bağlı Cısır-i Mustafa Paşa'da doğdu. Üsküdar-Bağlarbaşı'ndaki Sion Mektebi ile Davutpaşa Rüştiyesi'nden sonra girdiği Galatasaray Sultanisi ile Mekteb-i Mülkiye'deki öğrenimini tamamlamadan ayrılmak zorunda kaldı. Çeşitli olaylarla geçen tahsil hayatının sonunda ancak otuz yaşlarında Mekteb-i Tıbbiye'den mezun oldu. Karantina İdaresi'nde çalışırken İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne girdi (1906). II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Edirne mebusu seçildi (1908). 1918'de Maarif Nâzırı, 1919'da Şûrâ-yı Devlet Reisi oldu; bu arada Dârülfünûn'da felsefe ve estetik dersleri verdi. 1920'de, Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyette yer aldı. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine, Kasım 1922'de bazı arkadaşlarıyla memleketi terk etti; daha sonra 150'liklere dahil edildi. Emir Abdullah'ın daveti üzerine Ürdün'e gitti; orada on yıldan fazla Sıhhiye ve Âsâr-ı Atika Müzesi müdürlüğü yaptı. 150'likleri affeden kanunun yürürlüğe girmesinden beş yıl kadar sonra, 1943'te İstanbul'a döndü. 29 Aralık 1949'da vefat etti; Zincirlikuyu'da Asrî Mezarlık'a defnedildi. Gazete ve dergi sayfalarında kalan edebî, felsefî ve siyasî muhtevalı yüzlerce makalesinden başka kitap hâlinde yayımlanan eserleri şunlardır: *Ömer Hayyam ve Rubâileri* (1945), *Tevfik Fikret* (1945), *Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman, 1982), *Biraz da Ben Konuşayım* (haz. Abdullah Uçman, 1993), *Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup* (haz. Abdullah Uçman, 1996), *Rıza Tevfik'in Sanat ve Estetikle İlgili Yazıları* (haz. Abdullah Uçman, 2000), *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar* (haz. Abdullah Uçman, 2012), *Rıza Tevfik'ten Kızı Münise Hanım'a Mektuplar* (haz. Abdullah Uçman, 2016), *Rıza Tevfik'in Mektupları* (haz. Abdullah Uçman, 2016).

ABDULLAH UÇMAN

Şubat 1951'de Edirne'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Edirne'de tamamladı. 1968'de girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 1972'de mezun olduktan sonra bir süre aynı bölümde kütüphane memurluğu yaptı (1974-1978). 1976'da Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nin yayımına katıldı. 1979'da İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın asistanı oldu. 1981'de doktorasını tamamladı. 1985'te Mimar Sinan Üniversitesi'ne geçti. 1996'da doçent, 2002'de profesör oldu. 1983-2016 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde madde yazarı ve redaktör olarak çalıştı. Yakın dönem Türk edebiyatını konu alan çeşitli araştırma ve incelemeleri 70'li yıllardan itibaren *Hisar, Yönelişler, Kubbealtı Akademi, Tarih ve Toplum* ve *Kitap-lık* ile *Dergâh* dergilerinde yayımlandı. Yıllardır Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın terekesi üzerinde çalışmakta olup, buradan çıkan ve dil, edebiyat, felsefe ve kültür tarihi açısından önem taşıyan belgelerden yazılar kaleme aldı, kitaplar oluşturdu. Kitap halinde yayımlanan bazı çalışmaları şunlardır: *Muallim Nâci* (1974), *Eşrefoğlu Rûmî* (1976), *İstanbul'da Bir Ramazan* (Cenab Şahabeddin'in yazıları, 1994), *Bir 150'liğin Mektupları-Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar* (1998), *Ebübekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefaretnâmesi* (1999), *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma* (2004), *Fatih'te Geçen 40 Yılın Hikâyesi* (2009), *Rıza Tevfik'in Sanat ve Düşünce Dünyası* (2011), *Tanpınar'ın Edebiyat Dersleri* (2012), *Refik Hâlid'den Rıza Tevfik'e Mektuplar* (2014), *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnâmesi* (2017), *Menâkıb-ı Eşrefzâde* (2020), *Müzekki'nin-nüfûs* (Eşrefoğlu Rûmî'nin eseri, 2021).

İÇİNDEKİLER

Kitap Üzerine Birkaç Söz	9
Rıza Tevfik: Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri	13
Kısaltmalar	25

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÜZERİNE MAKALELER

1. Mebhas-ı Lisan	29
2. Bazı İstilahât-ı Hikemiye Hakkında Mütalâa ve Tafsilât	33
3. Bazı İzahat	45
4. “Türkçülük” ve Türkçülerin Saha-i Tahkikatı	63
5. Atalardan Kalan En Değerli Miras	67
6. Güzel ve Asil Türkçenin Tekâmülündeki Âmiller	71
7. Asil Türkçemiz ve Hele İstanbul Lehçemiz	75
8. Şîve Milliyet İmtiyazının Damgasıdır (1)	81
9. Şîve Milliyet İmtiyazının Damgasıdır (2)	85
10. Kuvvet Vurgusu	87
11. Âhenk Vurgusu	91
12. Yenileşme Devri Türk Edebiyatı Üzerine Rıza Tevfik'ten Edward G. Browne'a Bir Mektup	95
13. Yeni Edebiyatımızla Eskisinin Hakiki Farkı	105
14. Eski Edebiyat ile Edebiyat-ı Cedîde Münakaşâtının Siyasyât ile Alâka-i Hissiyesi	115
15. Âkif Paşa'nın En Güzel Şiiri Sayılan “Adem Kasidesi”	119
16. Şinasi Merhum	123
17. Şinasi Merhumun Hakiki Hizmeti	127
18. Yine Şinasi Merhum	131
19. Ziya Paşa ve Şiirleri	135
20. Nâmık Kemal	139
21. Abdülhak Hâmid Bey İçin	161
22. Abdülhak Hâmid Hakkında Ankete Cevap	167
23. Abdülhak Hâmid (1)	169
24. Abdülhak Hâmid (2)	173
25. Abdülhak Hâmid (3)	177
26. Abdülhak Hâmid'in Mukadderât Hakkında Mühim Fikirleri (1-2)	181
27. Abdülhak Hâmid Merhumun En Mühim Düşüncesi (1-2)	185
28. Abdülhak Hâmid'in Mühim Fikirlerinden En Son Misaller (1-2)	189
29. Manzumelerin Muhtelif Şekillerine ve Bilhassa Kaside ve Gazelin Mahiyetine Dair Bazı İzahat	193

30.	Üstad Ekrem'e Dair Düşünce ve Duygular	197
31.	Recâizâde Ekrem Bey Nijad'ın Pederi, Rûhun Ebediyeti	199
32.	Recâizâde Ekrem Bey İçin	203
33.	Merhum Recâizâde ve Münekkidleri	205
34.	Servet-i Fünun Gençlerine	211
35.	Âşyan'da Bir Konferans	215
36.	Fikret'in Seciye-i Akliyyesi ve Sebeb-i İ'tizâli (Bu Nokta-i Nazardan Hâmid'le Farkı) (1)	219
37.	Fikret'in Seciye-i Akliyyesi (2)	223
38.	San'atta Sübjektivizm ve Tevfik Fikret'in Şiiri	229
39.	Dârülfünun Müderrislerinden Muhterem Naim Beyefendi'ye	243
40.	Bir Büyük Şâirin Çehre-i Mâneviyeti	249
41.	Tevfik Fikret (1)	255
42.	Tevfik Fikret (2)	259
43.	Tevfik Fikret (3)	263
44.	Tevfik Fikret (4)	269
45.	Tevfik Fikret (5)	273
46.	Tevfik Fikret (6)	277
47.	Tevfik Fikret (7)	281
48.	Ahmed Şuayb	285
49.	Süleyman Paşazâde Sâmi Bey	287
50.	<i>Ulvî Sîmâmalar Anketi</i> : Sâmi Bey	293
51.	Fâzıl Ahmed Bey	295
52.	Abdullah Cevdet Bey	299
53.	İhsan Râif Hanımefendi	303
54.	Rehgüzâr-ı Hayatımda Tesadüf Ettiğim Çehrelerden: Halide Edib	307
55.	Mehmed Emin'e	317
56.	Türklerin Muhterem Şâiri Mehmed Emin Bey'e	327
57.	Şâir-i Sâhib-Meslek Mehmed Emin Beyefendi'ye	335
58.	Şâir-i Sâhib-Meslek Mehmed Emin Bey'e	343
59.	Şâir-i Sâhib-Meslek Mehmed Emin Bey'e	355
60.	Emin Bey ve Emin Bey Türkçesi	367
61.	Mehmed Âkif	373
62.	Millî Türk Edebiyatı ve Refik Hâlid	377
63.	Florinalı Nâzım Bey'e	395
64.	Florinalı Nâzım Bey'in Mecmua-i Eş'arını Tenkid Dolayısıyla (1)	399
65.	Florinalı Nâzım Bey'in Mecmua-i Eş'arını Tenkid Dolayısıyla (2)	403
66.	Florinalı Nâzım Bey'in Mecmua-i Eş'arını Tenkid Dolayısıyla (3)	407
67.	Florinalı Nâzım Bey'in Mecmua-i Eş'arını Tenkid Dolayısıyla (4)	411
68.	Florinalı Nâzım Bey'in Mecmua-i Eş'arını Tenkid Dolayısıyla (5)	415

69.	Florinalı Nâzım Bey'in Mecmua-i Eş'ârını Tenkid Dolayısıyla (6)	419
70.	Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Evvel Muallimlerinden <i>Vecîzeler</i> Müellif-i Muhterem Cemil Beyefendi'ye	423
71.	<i>Dertli Mektuplar'a</i> Takriz	427
72.	Mizah Nedir? (1)	429
73.	Mizah Nedir? (2)	435
74.	Mizah Nedir? (3)	439
75.	Mizah Nedir? (4)	445
76.	Alelîtlak Klasisizm ve Bizim Esâtîze-i Eslâfın Tarz-ı Mümtâzı	453
77.	Klasik Edebiyatımızda "Rind" Tâbiri	459
78.	Hâtif'in Nidâsı	463
79.	Klasik Kaside Ne İmiş Ne Olmuş?	469
80.	Klasik Kasideye Bir Misal	475
81.	Naat	481
82.	Kendi Nev'ince Pek Güzel Bir Şiir	489
83.	Pek Kıymetdar Bir İki Misal	495
84.	Antika	503
85.	Rubâiyât Hakkında	509
86.	Rubâi Vezninin Tenevvüâtı	515
87.	Rubâi	517
88.	Güzel Rubâiler (1)	523
89.	Güzel Rubâiler (2)	529
90.	Rubâiler ve Tarihçesi	535
91.	<i>Mevlid</i> Kitabının Müellifi Meşhur Süleyman Çelebi	539
92.	Klâsik Şâirlerimiz	545
93.	Divan Şâirlerimiz	549
94.	Klâsik Edebiyatımızda Nazîrecilik	553
95.	Fuzûlî'nin Aşk Nazariyesi	557
96.	Fuzûlî ve Hurûfilik	561
97.	Pek Bayat Bir İtiraz	565
98.	Fuzûlî Bahsi Münasebetiyle	569
99.	Fuzûlî'nin Nazîreciliği	573
100.	Klâsik Şâirimiz: Nef'î	577
101.	Nef'î'den Örnekler (1)	581
102.	Nef'î'den Örnekler (2)	585
103.	Nef'î'nin Fecî Ölümü ve Fâcianın Sebepleri	589
104.	Nâilî-i Kadîm	593
105.	Nâilî-i Kadîm'den Seçme Numûneler	597
106.	Nâilî-i Kadîm (1)	601
107.	Nâilî-i Kadîm (2)	605

108.	Yusuf Nâbî (1)	611
109.	Yusuf Nâbî (2)	615
110.	Şâir Yusuf Nâbî ve Yaşadığı Karışık Devir	621
111.	Sünbülzâde Vehbî (1)	625
112.	Sünbülzâde Vehbî (2)	629
113.	Sünbülzâde Vehbî (3)	635
114.	Nedimâ Çelebi Yani Nedim	641
115.	Nazîrecilik ve Şeyh Galib	647
116.	Şâir Osman Nevres Efendi	651
117.	Yenişehirli Avnî Bey'e Dair Mühim Bir Vesika	655
118.	Leskofçalı Galib	661
119.	Hersekli Ârif Hikmet	665
120.	Harâbât ve Harâbâtî	669
121.	Kibar Kadın Salonunun Klasik Edebiyata Tesiri	673
122.	Külhanbeyler	677
123.	Külhanbeyler Edebiyatı	683
124.	Ruşen Eşref'in Sorularına Verilen Cevaplar	689
125.	Hece mi, Aruz mu?	699
126.	Edebiyat-ı Cedîde Hareketine Niçin İştirak Etmedim?	711
	Dizin	715

KİTAP ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ

Rıza Tevfik, 1895 yılından itibaren 1922 yılına kadar *Mekteb*, *Hazîne-i Fünûn*, *Resimli Gazete*, *Çocuk Bahçesi*, *Servet-i Fünûn*, *Talebe Defteri*, *İctihad*, *Şebâb*, *Muallim*, *Rübâb*, *Türk Yurdu*, *Bilgi Mecmuası*, *Zaman*, *Peyâm-Sabah* ve *Peyâm-ı Edebî* gibi gazete ve dergilerde şiiirler yanında Türk edebiyatı, felsefe, estetik, tasavvuf, sosyoloji ve gündelik politikayla ilgili; 1943'ten sonra daha ziyade *Yeni Sabah* gazetesinde Türk dili ve edebiyatı, kültür tarihi ve estetik üzerine yüzlerle ifade edilebilecek sayıda makale yayımlamıştır.

Esasında çok yönlü bir şahsiyet olan Rıza Tevfik, bu kitapta bir araya getirdiğimiz yazılarında başta Türk dili olmak üzere, eski ve yeni Türk edebiyatıyla birlikte, özellikle Abdülhak Hâmid, Recâizâde Ekrem, Süleymanpaşazâde Sâmî, Florinalı Nâzım, İhsan Râif ve Tevfik Fikret gibi yakından tanıdığı devrin bir kısım edebiyatçılarıyla ilgili çeşitli yazılar kaleme almış, ancak bunların hemen hiçbiri kitaplaşmamıştır.

Daha önceki yıllarda Rıza Tevfik'in gazete ve mecmua sayfalarında kalmış bir kısım yazılarını *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri* (2015), bir kısmını da *Sanat ve Estetik Yazıları* (2018) adıyla bir araya getirip kitap hâlinde yayımlamıştık. Elinizdeki bu kitapta ise yine onun, devrin çeşitli gazete ve dergi sayfalarında kalmış, doğrudan doğruya Türk dili ve Türk edebiyatı ile ilgili makalelerini bir araya getirmiş bulunuyoruz. Makalelerin hemen altında yer alan tarihlerden de anlaşılacağı gibi, bunların büyük bir kısmı, Rıza Tevfik'in henüz sürgüne gitmeden, yani 1922 yılından önce; bir kısmı da sürgün dönüşü, 1943'ten sonraki yıllarda yayımlanmıştır. Bu yüzden bazı konularda zaman zaman çeşitli tekrarlar söz konusudur.

Kitapta yer alan yazılar kendi içinde kronolojik sırayla önce Türk dili ve ıstılahlar konusunda yazılanlar; hemen arkasından, yine kendi içinde kronolojik bir sıra takip ederek, yeni Türk edebiyatı ve şahsiyetleriyle ilgili yazılar; onların arkasından eski Türk edebiyatı ve o dönemin şairleri, divan şiiiri ve nazım şekilleri hakkında yazılanlar yer almaktadır. Burada ayrıca, Rıza Tevfik'in terekesinden çıkan Recâizâde Ekrem, Halide Edib ve Tevfik Fikret'le ilgili müsvedde hâlinde üç yazı ile birkaç kitap takrizi, bir soruşturmaya verdiği cevap, yenileşme dönemi Türk edebiyatı hakkında müsvedde hâlinde bir yazı ve 1905 yılında E. G. Browne'a gönderdiği bir mektupla 1918 yılında Ruşen Eşref'in hazırladığı *Diyorlar ki*'de yayımlanan mülâkata da yer verilmiştir.

Türkiye’de gerek Türk dilinin geçmişi, dünya dilleri arasındaki yeri ve yapısı; gerekse klasik Türk edebiyatıyla ilgili araştırmaların yeni yeni yapıldığı, henüz doğru düzgün bir Türk edebiyatı tarihinin bile bulunmadığı yıllarda kaleme alınan bu yazıların bir kısmında bazı eksik ve hatalı bilgilerle alışılmışın dışında farklı görüşler ve tenakuzlar da bulunmaktadır. Meselâ Rıza Tevfik bir yerde Fuzûlî’yi Osmanlı şairlerinin en büyükleri arasında zikrederken, başka bir yerde nazîreciliğinden söz etmiş, harflerle ilgili bir iki gazelini örnek göstererek ona Hurûfilik isnad etmiştir. Aynı şekilde, bir yerde Şeyh Galib’i nazîrecilik ve “zevzeklik”le itham ederken, başka bir yerde ise “III. Selim devrine şeref veren yegâne şairimiz” olduğunu söylemiştir. Ancak bütün bunlara rağmen bu yazıları dikkatle gözden geçirdiğimizde, Rıza Tevfik’in tarihî, edebî, felsefî, tasavvufî ve son derece geniş kültürel birikimiyle karşı karşıya geliriz. Söz konusu birikimi dolayısıyla, muhtemelen farkında olmadan, bazen ele aldığı esas konunun dışına çıkan yazar, sanki devrin okuyucusunu çeşitli konularda bilgilendirmek üzere, bütün bildiklerini ortaya dökme gayreti içindedir.

Rıza Tevfik, yazılarının bir kısmında, gerekli gördüğü yerlerde zaman zaman dipnotlar koymak suretiyle açıklamalar yapmış, zaman zaman da çoğu Fransızca bir kısım kelime ve tabirlerin Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarını vermiştir. Aynı şekilde, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla, gerekli gördüğümüz yerlerde biz de dipnotlarda bir kısım isimlerle bazı konular hakkında açıklamalar yapma ihtiyacı duyduk. Ancak bunların birbirine karışmaması için, Rıza Tevfik’in notlarına (R.T.) şeklinde onun isminin baş harflerinin kısaltmasını; bizim notlarımıza da (–yay.haz.n.) şeklinde, “yayına hazırlayanın notu” kısaltmasını koyduk.

Makalelerden önce kitabın başına, okuyucu bilgilendirmek üzere, ana hatlarıyla Rıza Tevfik’in hayat hikâyesi ile edebî şahsiyetini, kronolojik sırayla kitap hâlinde yayımlanan eserlerini ve onunla ilgili bibliyografik mahiyette belli başlı çalışmaların yer aldığı bir incelemeye yer verdik.

Burada son olarak, kitaptaki makalelerde yer alan Arapça parçaların okunmasında ve Türkçe’ye tercüme edilmesinde yardımcı olan Prof. Dr. Mustafa Bilge ile Prof. Dr. Mahmut Kaya’ya; bir kısım Farsça parçaların tercümesinde başvurduğum Prof. Dr. Müjgân Çakır’a teşekkür eder; yıllar önce makalelerdeki Farsça manzumeleri tercüme ettirdiğim hocam Prof. Dr. Ali Alparslan’ı da rahmetle anmak isterim. Yine bu vesileyle yazıların sahibi Rıza Tevfik ile eserlerinin günümüz okuyucusuyla buluşması için her türlü gayreti gösteren torunu Rıza Başikoğlu’nu rahmet ve minnetle anar, diğer torunu sayın Ahmet Bölükbaşı ile sayın Hüseyin Yorulmaz’a ve kitabın son okumasını yaparak gerekli düzeltmeleri gerçekleştiren sayın Ömer Uzunağaç’a teşekkürlerimi sunarım.

İlkinin yayımlanışından bugüne bir asırdan fazla bir zaman geçen kitaptaki yazıların, Türk dili ve edebiyatının geçmişiyle meşgul olan araştırmacılarla bir kısım okuyucuların da ilgisini çekeceğini ümit ediyorum.

Abdullah Uçman
10 Şubat 2022, Fatih

RIZA TEVFİK HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Asıl adı Ali Rıza olan Rıza Tevfik, 7 Kânun-ı sâni 1869'da, o sırada babasının kaymakamlık yaptığı, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan, Edirne vilâyetine bağlı Cisir-i Mustafa Paşa (Tsaribrod) kazasında dünyaya gelir. Babası, Arnavutluk'un Debre-i Bâlâ kazasından, Arnavut asıllı bir sergerde olan Bölükbaşı Durmuş Ağa'nın oğlu Hoca Mehmed Tevfik Efendi, annesi ise Kafkasya'dan kaçırılarak İstanbul'da zengin bir ailenin konağına hizmetçi olarak satılan Çerkez asıllı ve "kul cinsi"nden Münire Hanım'dır.¹ Rıza Tevfik ilk tahsiline, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sırasında resmî görevini bırakarak İstanbul'a gelen ve Üsküdar Dağ Hamamı'ndaki Sion mektebinde Türkçe hocalığı yapan babasının yanında başlar. Kısa bir süre, yine babasının hocalık yaptığı Beylerbeyi ve Davutpaşa rüştiyelerine devam eder. Bu okullarda İbrance ile konuşabilecek kadar da Fransızca öğrenir. Babasının müddeiumumi vekili olarak İzmit'e tayini üzerine tahsili yarım kalır. Bir sıtma salgını sonucu, oldukça genç sayılabilecek bir yaşta annesinin İzmit'te ölümü üzerine diğer aile fertleriyle birlikte önce İstanbul'a, buradan da babasının memuriyeti dolayısıyla Gelibolu'ya gider. Gelibolu'da anne şefkatinden mahrum bir çocukluk hayatı geçiren ve ilk şiir denemelerini de burada yapan Rıza Tevfik, "çocukluk cennetim" dediği Gelibolu günlerini hayatının ileriki yıllarda büyük bir özlemle hatırlayacaktır.²

Oğlunun iyi bir tahsil görmesini arzu eden babası onu Gelibolu'daki bu rüya âleminden âdeta zorla ayırıp İstanbul'a getirir ve dostlarından Ali Rıza Paşa'nın aracılığıyla Mekteb-i Sultanî'ye kaydettirir (1882). O güne kadar oldukça rahat ve serbest bir hayat süren Rıza Tevfik, okuldaki disipline kolay kolay uyum sağlayamaz; derslere karşı ilgisizliği yüzünden iki yıl üst üste sınıfta kalınca, okuldan uzaklaştırılır. Bunun üzerine tekrar Gelibolu'ya babasının yanına döner; burada özellikle Hamzabey sahillerinde yine gönlünce yaşamaya koyulur. Bir süre sonra tekrar okuma hevesine kapılınca, yarım kalan tahsilini Gelibolu Rüşdiyesi'nde tamamlar, arkasından da Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolar (1886).

1. İsmail Hikmet (Ertaylan), *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. III, Bakü 1925, s. 799; (Feridun) Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İstanbul 1943, s. 94; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2. b., İstanbul 1970, s. 1486.

2. İsmail Hikmet, *a. g. e.*, s. 800-801. Zaman zaman Gelibolu'nun tabii ve tarihî güzelliklerinden bahsetme ihtiyacını duyan Rıza Tevfik, bazı makalelerinde bu tesir üzerinde ayrıntılı olarak durmaktadır (bk. "Tebâşir-i Subh", *Peyâm-Sabah*, nr. 1318-11748, 4 Ağustos 1338/1922).

Mekteb-i Mülkiye’de, aralarında Rıza Tevfik’in de bulunduğu bir grup talebe, Mizancı Murad, Recâizâde Ekrem, Hoca Zihnî Efendi, Âtîf Bey, Mikâil Portakal Paşa ve Sakız Ohannes gibi hocaların fikir ve telkinleri doğrultusunda yetişmektedir. Daha sonraki yıllarda her biri birer gazeteci, şair ve yazar olarak şöhret kazanacak Ali Ferruh, İhsan, Ali Kemal, Ali Rıza ve Ali Seydi gibi arkadaşlarıyla birlikte okuldaki müsait havadan yararlanan Rıza Tevfik de burada bir yandan Fransız İhtilâlî’ni hazırlayan fikir adamlarının eserlerini okurken, bir yandan da bazı talebe hareketlerine katılır. 1889 yılı sonlarında, okuldaki umumi gidişata aykırı bir kısım faaliyetler dolayısıyla saraya bir jurnal verilmesi üzerine, bazı hocalarla birlikte aralarında Rıza Tevfik’in de bulunduğu bir grup öğrenci okuldan uzaklaştırılır.³

Bu sırada babasının ölümü üzerine tekrar Gelibolu’ya dönen Rıza Tevfik, bazı ailevî meseleleri yoluna koyduktan sonra, bu sefer jimnastik hocası Fâik Bey’in tavsiyesiyle, Tıbbiye-i Mülkiye’ye kaydolar (1891). Ancak burada da mevcut disipline ayak uyduramaz ve dahiliye subaylarından birinin emirlerine karşı gelince okuldan uzaklaştırılırsa da Tophane müşiri Zeki Paşa’nın aracılığıyla affedilir. Bir süre sonra, Salkımsöğüt’te bir kahvehanede Mekteb-i Tıbbiye ve Hukuk talebelerine hürriyet, adalet ve hükümet şekilleri üzerine yaptığı bir konuşma dolayısıyla jurnal edilince, tevkif edilir, kitaplarına el konur ve bir ay kadar hapis yatar.⁴ Zaptiye Nâzırı Nâzım Paşa sayesinde haptisten kurtulur ve Tıbbiye Nâzırı Zeki Paşa’nın aracılığıyla tekrar okula kabul edilir. Bütün bu tatsız olaylardan sonra, hayatının bir düzene girebileceği düşüncesiyle, akrabaları tarafından Dârümuallimât müdüresi Ayşe Sıdika Hanım’la evlendirilir (1895).

Mekteb-i Tıbbiye’nin son sınıfında iken, Sultan II. Abdülhamid’in iradesiyle, 1897 Osmanlı-Yunan Muharebesi’nde Fahri Paşa’nın yanında stajyer doktor olarak görev yapar ve yaralı askerleri Manastır’dan Selânik’e nakleden seyyar bir hastanede çalışır. Mekteb-i Tıbbiye’den, ancak otuz yaşlarında mezun olur.⁵ Talebeliği sırasında çevrede kötü bir izlenim bıraktığı gerekçesiyle, ihtiyaten, diplomasına el konur. Bir süre sonra Cenab Şahabeddin’in aracılığıyla Karantina İdaresi’ne doktor tayin edilir. Biraz da iradesi dışında sahip olduğu kötü şöhreti unutturmak amacıyla Cidde’ye giden bir vapurla Avrupa’ya kaçmaya kalkışırsa da verilen bir jurnal üzerine Çanakkale’den geri dönmek zorunda kalır.

Bu arada kendisine Karantina İdaresi’ndeki görevine ek olarak İstanbul Gümrüğü Eczâ-yı Tıbbiye müfettişliği verilir; aynı zamanda Cemiyet-i Tıbbiye’ye üye yapılır. 1908’e kadar bu iki görevi bir arada yürüten Rıza Tevfik, aralarında Prens Said Halim Paşa, Köse Râifpaşazâde Miralay Fuad, Halide Edip ve Nureddin

3. *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1489; *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, s. 99.

4. Rıza Tevfik, “Hapishâne Hâtıraları” (6), *Bahçe*, nr. 14, 21 Teşrin-i evvel 1324 (3 Kasım 1908), s. 7-10.

5. İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 808; *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, s. 106.

Ferruh'un da bulunduğu bir kısım tanınmış şahsiyetlere edebiyat, dil, felsefe ve estetikle ilgili özel dersler verir. 1903'te Ayşe Sıdika Hanım'ın vefatı üzerine, bir yıl kadar sonra ikinci eşi Nazlı Hanım'la (öl. Eylül 1977) evlenir.⁶

1907 yılında, yakın dostlarından Said Halim Paşa ile Manyasizâde Refik Bey'in ısrarı üzerine gizlice İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girer ve orada faal bir üye olarak çalışır. 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilân edilmesi üzerine Selim Sırrı (Tarcan) ile birlikte, at üstünde İstanbul'un asayişini temin için dolaşırken, bir yandan da halka meşrutiyet ve hürriyet hakkında konuşmalar yapar. Aynı yıl yapılan seçimlerde Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girer (Kasım 1908). Temmuz 1909'da, İngiltere parlamentosunun davetlisi olarak Talât Paşa başkanlığında bir mebus heyetiyle birlikte Londra'ya gider.⁷

İktidarı seçimle fiilen ele geçiren İttihatçı arkadaşlarının kısa zamanda kanyon dışı birtakım zorba hareketlere kalkışmaları üzerine, kısa zamanda parti liderleriyle arası açılır ve muhalefet saflarına katılır. Ağustos 1912'de Meclis-i Mebusan'ın geçici olarak kapatılması üzerine açıkta kalır. Büyükada'da yaptığı bir seçim konuşması usule aykırı bulunarak, Kozmidi Efendi ile bir ay kadar hapsedilir.⁸ Hapisten çıktıktan bir ay kadar sonra, bu defa seçim bölgesi Gümölcine'de İttihatçıların kiraladığı ayak takımı tarafından saldırıya uğrar ve ağır bir şekilde yaralanır. İkinci seçimde mebus seçilemeyince, politikayı bırakmak zorunda kalır.⁹

Bütün bu siyasî mücadeleler sırasında da edebiyat ve felsefeyle meşguliyeti bırakmayan Rıza Tevfik, *İkdam*, *Alemdar*, *Tanzimat*, *Türk Yurdu*, *Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* ve *Rûbab* gibi devrin belli başlı yayın organlarında siyasî yazılar yanında şiirle birlikte dil, edebiyat, tasavvuf, felsefe ve estetikle ilgili makaleler yayımlar.

1914-1918 yılları arasında politikadan uzak, bir taraftan Karantina İdaresi'ndeki memuriyetine devam ederken bir taraftan da Rehber-i İttihad-ı Osmânî Mektebi ile İnas Dârülfünûnu'nda felsefe dersleri, Amerikan Kız Koleji'nde Türkçe dersleri verir; Batılı felsefe ve sanat terimlerine karşılıklar tesbiti için kurulan İstilahât-ı İlmiyye Encümeni'nin çalışmalarına aslı üye olarak katılır.¹⁰ Bu arada çeşitli sebeplerle İttihad ve Terakki'den ayrılan eski arkadaşlarının kurduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na dahil olur.¹¹

1918'de Mütareke'nin imzalanmasından sonra iktidara gelen Tevfik Paşa kabinesinde Sultan Vahdettin'in arzusu üzerine Maarif Nâzırı olarak tekrar politika-

6. Rıza Tevfik'in ilk hanımından Suad (Safa), Selma (Rıza) ve Mûnise (Başikoğlu) adlarında üç kızı, ikinci hanımından da (Mehmed) Said ve (Ahmed) Nazif (Bölükbaşı) adlarında iki oğlu dünyaya gelmiştir.

7. Rıza Tevfik, "80 Yılda Neler Gördüm?", *Yeni Sabah*, nr. 3447, 31 Ekim 1948.

8. "Feylesof Hapiste", *Sabah*, 8 Şubat 1327 (21 Şubat 1912).

9. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki, 1908-1914* (çev. Nuran Yavuz), 2. b., İstanbul 1984, s. 177.

10. Abdullah Uçman, "İstilahât-ı İlmiyye Encümeni", *Tarih ve Toplum*, sayı 239, Kasım 2003, s. 10-18.

11. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 447-455; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul 1990, s. 48.

ya dönen Rıza Tevfik, Damat Ferid Paşa kabinesinde de Âyan Meclisi âzâsı olarak iki defa Şûrâ-yı Devlet reisliğine getirilir (1919-1920). Aynı zamanda Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde felsefe ve estetik dersleri veren Rıza Tevfik, 1919'da Paris'te toplanan Sulh Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak önce müşavir, daha sonra murahhas âzâ olarak katılır. 10 Ağustos 1920'de, Sevr Antlaşması'nı imzalayan üç kişilik heyette yer alır.

Gerek Sevr'i imzalaması, gerekse aynı günlerde millî vicdanı rencide edici bazı yazılar yazması, Dârülfünun talebelerinin haklı tepkisine sebep olur ve yapılan gösteriler sonunda Cenab Şahabeddin, Ali Kemal, Hüseyin Dâniş ve Barsamyan Efendi ile birlikte Dârülfünun'dan istifa etmek mecburiyetinde kalır.¹²

Devrin birçok aydını gibi Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'yi İttihatçı hareketin bir devamı şeklinde gördüğü için, savaşın kazanılmasından sonra 9 Kasım 1922'de bazı arkadaşlarıyla birlikte gizlice İstanbul'dan ayrılır ve Kahire'ye gider. Daha sonra, Sevr'i imzalaması yüzünden, 150'liklere dahil edilir.¹³

Kahire'de karşılaştığı Ürdün kralı Emîr Abdullah'ın daveti üzerine, onunla birlikte Amman'a gider. 1928 yılına kadar Ürdün'de onun hizmetinde Divan Tercümanı, Sıhhiye ve Âsâr-ı Atîka Müzesi müdürü olarak görev yapar. Aynı yıl emekli olmak suretiyle Lübnan sahilinde Cünye kasabasına yerleşir. Eşiyle birlikte 1928 yılında Amerika'ya, 1934'te de Kıbrıs'a bir seyahat gerçekleştirir. Kıbrıs ziyareti sırasında dostlarının teşviki ile ilk defa bir araya getirdiği şiirleri *Serâb-ı Ömrüm* adıyla 1934'te Lefkoşa'da yayımlanır. 1936 yılında, bir dostunun daveti üzerine eşiyle birlikte gittiği İngiltere'de Cambridge ve Londra'da bir yıl kadar kalır. Çocuklarıyla akraba, dost ve tanıdıklarının ısrarı üzerine, 1938'de 150'likleri affeden kanunun kabulünden ancak beş yıl sonra, Haziran 1943'te İstanbul'a geri döner.¹⁴ Bir hayli ilerlemiş yaşına rağmen ölümüne kadar haftada birkaç defa olmak üzere *Yeni Sabah* gazetesinde edebiyat, dil, felsefe, estetik ve sanat konularıyla ilgili yazıları yayımlanır. 1949 yılının son aylarında geçirdiği kısmî felç ve zatürre üzerine hastaneye kaldırılır. 30 Aralık 1949'da hayata gözlerini yumar, ertesi gün dostlarının omuzlarında Zincirlikuyu'da Asrî Mezarlık'a defnedilir.¹⁵

12. *Peyâm-Sabah*, nr. 1204-11634, 10 Nisan 1338 (1922).

13. İlhami Soysal, *150'likler*, İstanbul 1985, s. 28, 59, 82, 148.

14. "Filozof Rıza Tevfik Dün Geldi", *Vakit*, nr. 9106, 24 Haziran 1943.

15. "Filozof Rıza Tevfik Bugün Defnedilecek", *Yeni Sabah*, nr. 3888, 1 Ocak 1950.